

 AKRA Akra Kùltür Sanat ve Edebiyat Dergisi (AKRA)	Akra Journal of Culture Art and Literature (AKRAJOURNAL)	
Yıl 14, Year 14, Cilt 14, Volume 14, Sayı 38, Issue 38, Ocak 2026, January 2026 e issn: 2687-6361		
Özgünlük kontrolü		Authenticity process
DOI: 10.31126/akrajournal.1816170		
Makale türü: Araştırma makalesi		Article type: Research article
Geliş tarihi	03.10.2025	Submitted date
Kabul tarihi	27.12.2025	Accepted date
Elektronik yayın tarihi	Ocak 2026	Online publishing date
Atıf Bilgisi / Reference Information		
<i>Ezgi Oya Gümüş (2026). Dîvânü Lûgat-it Türk'te İnsan Tipolojisi: Halkbilimsel ve Psikodilbilimsel Bir Yaklaşım. Akra Kùltür Sanat ve Edebiyat Dergisi AKRA / Akra Journal of Culture Art and Literature, AKRAJOURNAL / 2026 / C.14 / S. 38 / s. 347-376</i>		

DÎVÂNÜ LÛGAT-İT TÜRK'TE İNSAN TİPOLOJİSİ: HALKBİLİMSEL VE PSİKODİLBİLİMSEL BİR YAKLAŞIM

Dr. Ezgi Oya GÜMÜŞ*

Öz: Bu araştırmanın amacı, Kaşgarlı Mahmud'un 11. yüzyılda kaleme aldığı Dîvanü Lûgat-it Türk'te insanın hem psikolojik hem de fiziksel özelliklerini kelimeleri belirleyerek bunların hem dilbilimsel hem de psikolojik değerlerini ortaya koymaktır. Tespit edilen kelimeler, bireyin fiziksel özelliklerinden mizacına, huyundan davranışına kadar geniş bir yelpazeyi kapsamakta; aynı zamanda Türk toplumunun insana bakışını yansıtmaktadır. Çalışma, söz konusu kelimeleri üç farklı çeviriden karşılaştırarak anlam zenginliğini ve yorum farklılıklarını da ortaya koymaktadır. Araştırma, Besim Atalay (1939–1941), Ziyat Akkoyunlu–Bican Ercilasun (2005) ve Erdi Erdi–Serap Tuğba Yurteser (2017) tarafından yapılmış üç Türkçe çeviri üzerinden yürütülmüştür. Üç farklı eserden karşılaştırmalı olarak taranmış, insanın mizacı, karakteri, bedensel özellikleri ve davranış biçimlerini niteleyen 211 kelime belirlenmiştir. Bu kelimeler anlamları ve yazım şekilleri bakımından karşılaştırılarak ortak ve farklı

*Bir kuruma bağlı değil / ORCID ID: 0000-0001-6889-0458

yönleri tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular, sadece tarihî dilbilim açısından değil, aynı zamanda psikoloji, tiyatro, folklor, kültürel antropoloji gibi farklı disiplinler açısından da önemli veriler sunmaktadır. Divanü Lûgat-it Türk'teki kelime dağarcığı, Türk toplumunun insanı algılayış biçimini, duygu, düşünce ve davranış kategorilerini tarihsel bir zemin üzerinde ortaya koymaktadır. Bu yönüyle eser, modern kişilik psikolojisi ve kültürel dilbilim çalışmaları için öncül bir kaynak değerindedir.

Anahtar Kelimeler: Kaşgarlı Mahmud, Divanü Lûgat-it Türk, İnsan tasviri, Dil ve kültür, Türk halkbilimi, Psikolojik çözümleme.

HUMAN TYPOLOGY IN DIWAN LUGAT AL-TURK: A FOLKLORISTIC AND PSYCHOLINGUISTIC APPROACH

Abstract: This study aims to identify and evaluate the words that describe both the psychological and physical attributes of human beings in Divanü Lûgat-it Türk, written by Kaşgarlı Mahmud in the 11th century. The research is based on a comparative analysis of three major Turkish translations: those of Besim Atalay (1939–1941), Ziyat Akkoyunlu–Bican Ercilasun (2005), and Erdi Erdi–Serap Tuğba Yurteser (2017). By systematically examining these editions, the study identified 211 words related to personality traits, temperament, physical appearance, and behavioral expressions. These words were then compared across the translations in terms of meaning, orthography, and connotation. Findings reveal that Divanü Lûgat-it Türk not only holds linguistic significance but also provides a valuable corpus for interdisciplinary fields such as psychology, theatre, folklore, and cultural anthropology. The lexicon reflects the early Turkic worldview concerning human character and emotion, offering historical insight into how linguistic expressions shape cognitive and social identity. Thus, the work stands as an essential reference for modern personality psychology and cultural linguistics.

Keywords: Kaşgarlı Mahmud, Divanü Lûgat-it Türk, Human depiction, Language and culture, Turkish folklore, Psychological analysis.

Giriş

Türk dilinin en önemli kaynak eserlerinden biri olan Divanü Lûgat-it Türk, yalnızca dilbilim açısından değil; kültürel, sosyolojik ve psikolojik yönleriyle de çok katmanlı bir yapı sunar. Kaşgarlı Mahmud tarafından 1072–1074 yılları arasında Arapça olarak kaleme alınan bu eser, Türk lehçelerini karşılaştırmalı biçimde tanıtarak dönemin dil zenginliğini ortaya koymuş; aynı zamanda Türklerin düşünme, hissetme ve yaşama biçimlerine ışık tutmuştur (Ercilasun & Akkoyunlu, 2005). Bu yönüyle Divanü Lûgat-it Türk, yalnızca bir sözlük

değil; 11. yüzyıl Türk toplumunun düşünsel yapısını, değerler sistemini ve kültürel kimliğini yansıtan bir medeniyet aynasıdır. Kaşgarlı Mahmud'un kullandığı kelimeler, atasözleri ve örnek cümleler, insanın hem fiziksel hem de psikolojik yönlerini ortaya koyarken Türk toplumunun insana bakışını da yansıtır. "Oğuzların dili incedir." (Atalay, 1940, s. 432) ifadesi, Kaşgarlı'nın dili yalnızca bir iletişim aracı olarak değil; aynı zamanda zarafet, duygu ve bilgelik göstergesi olarak değerlendirdiğini ortaya koyar. Bu çalışmanın temel amacı, Divanü Lûgat-it Türk'te insanı tanımlayan kelimeleri belirleyerek bunların dilbilimsel ve psikolojik değerlerini incelemektir. UNESCO tarafından 2017 yılında "Dünya Belleği" listesine alınan eser, modern kişilik psikolojisinin temel kavramlarıyla da örtüşen bir söz varlığı sunmaktadır (Çeliköz & Sır, 2015).

Literatürde Divanü Lûgat-it Türk üzerine çok sayıda filolojik, etimolojik ve tarihsel inceleme yapılmış olmakla birlikte (Atalay, 1939; Dankoff & Kelly, 1982; Tekin & Tekin, 1995), eserin insanı psikolojik ve sosyolojik bir bakış açısından ele alan araştırmalar açısından hâlen sınırlı olduğu görülmektedir. Bu araştırma, tarihi Türkçe söz varlığını psikolojik bir bakış açısıyla yeniden yorumlayarak disiplinler arası bir yaklaşım önermekte; dil, kültür ve insan arasındaki etkileşimi tarihsel bağlamda inceleyerek Türk toplumunun kişilik anlayışını dilsel göstergeler üzerinden çözümlenmeyi amaçlamaktadır.

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu çalışma, nitel içerik analizi yöntemine dayanmaktadır. Araştırma kapsamında Divanü Lûgat-it Türk'ün üç farklı çevirisi sistematik biçimde incelenmiş; insanın fiziksel ve psikolojik özelliklerini tanımlayan kelimeler belirlenmiştir. Çalışmanın amacı anlamsal derinliği ve kültürel bağlamı çözümlenmektedir. Veriler, üç kaynak arasında oluşturulan karşılaştırmalı tablo aracılığıyla toplanmıştır.

Veri Kaynağı

Araştırmanın temel veri kaynağını Divanü Lûgat-it Türk'ün üç Türkçe çevirisi oluşturmaktadır:

Atalay, B. (1939–1941). Türk Dil Kurumu yayını.

Ercilasun, B., & Akkoyunlu, Z. (2020). Türk Dil Kurumu edisyonu.

Erdi, S., & Yurteser, S. T. (2005). Modern dilbilimsel yaklaşımlarla hazırlanmış çeviri.

Bu üç kaynak hem dönemsel dil anlayışlarını hem de yorum farklılıklarını ortaya koymak bakımından karşılaştırmalı bir veri tabanı oluşturmuştur. Toplamda 211 kelime belirlenmiş ve bu kelimeler dört ana temada sınıflandırılmıştır:

Bedensel nitelikler
Mizaca ilişkin sıfatlar
Ahlaki özellikler
Davranış biçimleri

Araştırmanın Sınırlılıkları

Çalışma, yalnızca üç çeviriyle sınırlıdır; orijinal metin doğrudan incelenmemiştir. İncelenen kelimeler yalnızca insan özellikleriyle ilişkili sözcükleri kapsamaktadır. Psikolojik sınıflandırma, modern Beş Faktör Kişilik Modeli'ne dayandırılmıştır (Goldberg, 1990).

Genel Değerlendirme

Bu yöntemsel yapı sayesinde Divanü Lûgat-it Türk'teki insan betimlemeleri sistematik biçimde çözümlenmiş; dil, kültür ve psikoloji arasındaki etkileşim tarihsel bağlamda görünür kılınmıştır. Böylece çalışma hem Türkoloji hem de psikoloji literatürüne katkı sağlayan özgün bir disiplinler arası model ortaya koymaktadır.

Bulgular ve Yorum

Araştırmada Divanü Lûgat-it Türk'ün üç farklı çevirisi karşılaştırılarak insanı tanımlayan 211 kelime tespit edilmiştir. Bu kelimeler, anlam alanları ve bağlamsal kullanımları dikkate alınarak dört ana tema altında toplanmıştır:

Bedensel Özellikler
Mizaç ve Karakter Özellikleri
Ahlaki ve Değer Temelli Nitelikler
Davranış ve Sosyal Roller

Elde edilen bulgular, Kaşgarlı Mahmud'un insanı yalnızca fiziksel nitelikleriyle değil; ruhsal, ahlaki ve toplumsal boyutlarıyla birlikte ele aldığını

göstermektedir. Bu yaklaşım, onun dil anlayışının antropolojik bir derinliğe sahip olduğunu ve dili, insan doğasının bir aynası olarak değerlendirdiğini ortaya koymaktadır.

Bedensel Özellikler: Gözlem ve Toplumsal Algı

Kaşgarlı Mahmud'un Divanü Lûgat-it Türk'te insanın bedensel niteliklerine ilişkin kullandığı kelimeler, dönemin toplumunda fiziksel görünümün sosyal kimlik üzerindeki etkisini yansıtmaktadır. “Yüreklîğ er” (cesur, gözü pek), “boğazı uzun” (kibirli) ve “ak yüzlü” (temiz kalpli, dürüst) gibi ifadeler, yalnızca bedensel görünüşü değil; bu görünüşe yüklenen etik ve toplumsal anlamları da içerir.

Bu tür ifadelerde beden, yalnızca biyolojik bir gerçeklik değil; aynı zamanda sembolik bir göstergedir. Örneğin “ak yüzlü” ifadesi hem fizyolojik bir niteliği hem de ahlaki bir değeri temsil eder; saflık, dürüstlük ve iyilik kavramlarını çağırır. Benzer şekilde “gözlüğ er” (uyanık, dikkatli) sözcüğü hem görme duyusuna hem de zihinsel farkındalığa işaret eder. Bu durum, erken dönem Türk kültüründe beden–ruh bütünlüğü anlayışının dildeki yansıması olarak değerlendirilebilir.

Bedensel niteliklere ilişkin kelimeler, modern psikolojideki Beş Faktör Kişilik Modeli'nin dışadönüklük (extraversion) ve duygusal denge (emotional stability) boyutlarıyla paralellik göstermektedir:

“Yüreklîğ er” cesaret ve girişkenliği temsil ederken,

“Boğazsız kişi” (açgözlü olmayan) özdenetim ve ölçülülüğü simgeler.

Dolayısıyla Kaşgarlı Mahmud'un fiziksel betimlemeleri, dönemin insan tipolojisini yalnızca görünüş üzerinden değil; davranışsal eğilimler üzerinden de tanımlamaktadır.

Mizaç ve Karakter Özellikleri: Duygusal Derinlik ve İnsan Doğası

Bu tema, Divanü Lûgat-it Türk'ün en zengin anlam alanını oluşturmaktadır. “Tüzün” (yumuşak huylu), “kotkı er” (alçakgönüllü), “büğü” (akıllı, bilge), “yaramsın” (yaltakçı) ve “küwez” (kibirli) gibi sözcükler, insanın psikolojik eğilimleri ile ahlaki yargılarını bir arada yansıtır.

Örneğin “tüzün” sözcüğü hem karakter hem de toplumsal uyum göstergesidir; nezaket, sabır ve empati gibi özellikleri içerir. “Büğü” kelimesi ise

bilgelik ile sezgisel zekâyı birleştirerek aklın duygusal olgunlukla dengelen-
diği bir insan idealini temsil eder. Buna karşılık “yaramsın” (dalkavuk) ve
“küwez” (kibirli) gibi ifadeler, bireysel çıkarıcılığa ve toplumsal dengesizliğe
işaret eder.

Bu sözcükler, Beş Faktör Kişilik Modeli'nin uyumluluk (agreeableness)
ve açıklık (openness to experience) boyutlarıyla örtüşmektedir:

“Tüzün” ve “kotkı er” empati ve sosyal uyumu temsil ederken,

“Bügü” açıklık, bilgelik ve sezgisel kavrayışı betimler,

“Küwez” ve “yaramsın” gibi olumsuz nitelikler ise düşük uyumluluk dü-
zeyini yansıtır.

Bu bağlamda Divanü Lûgat-it Türk, Kaşgarlı Mahmud'un farkında olma-
dan bir tür “kişilik sözlüğü” oluşturduğunu göstermektedir.

Ahlaki ve Değer Temelli Nitelikler: Toplumsal Vicdanın Dili

Ahlaki nitelikleri ifade eden kelimeler, Kaşgarlı Mahmud'un insan anlayı-
şında erdem kavramının merkezî yerini ortaya koymaktadır. “Erlig” (dürüst,
yiğit), “arığ” (temiz, saf), “bütün-çin kişi” (güvenilir), “köngül tokluğ” (kana-
atkârlık) ve “saran” (cimri) gibi sözcükler, dönemin toplumsal vicdanını dil
düzeyinde görünür kılar. Kaşgarlı'nın dilinde erdem, bireysel bir özellikten
ziyade toplumsal bir ideal olarak sunulur. “Erlig er” yalnızca cesur değil, aynı
zamanda adaletli ve sözünde duran bir kişidir. “Arığ” kelimesi ise fiziksel tem-
izlikten öte, ruhsal arılığı temsil eder. Bu yaklaşım, Türk düşüncesinde ahlakın içsel saflıkla özdeşleştirildiğini göstermektedir.

Bu tema, Beş Faktör Kişilik Modeli'nin sorumluluk (conscientiousness) ve
uyumluluk (agreeableness) boyutlarıyla ilişkilidir:

“Bütün-çin kişi” dürüstlük ve güvenilirliğiyle yüksek sorumluluk düze-
yini,

“Köngül tokluğ” (kanaatkârlık) iç huzur ve duygusal dengeyi,

“Saran” (cimri) ise düşük uyumluluğu temsil eder.

Kaşgarlı Mahmud'un sözlüğünde ahlak, bireysel bir tutum değil; toplumun
ortak vicdanını yansıtan bir sistemdir.

Davranış ve Sosyal Roller: Toplumun Psikolojik Örgüsü

Davranış biçimlerini ve toplumsal rolleri betimleyen kelimeler arasında

“işçi” (çalışkan kişi), “yatuk” (tembel), “yürekliğ” (cesur), “edgü kişi” (iyi insan) ve “köni sözlü” (doğru sözlü) gibi ifadeler öne çıkar. Bu sözcükler, bireyin toplum içindeki işlevsel rolünü tanımlar ve Divanü Lûgat-it Türk’e sosyal psikolojik bir boyut kazandırır. Kaşgarlı Mahmud’un gözlemleri, iyi-kötü, çalışkan-tembel, cesur-korkak gibi ahlaki ikilikler üzerinden insan davranışını sınıflandırır. Bu yapı, Türk kültürünün temel ilkelerinden biri olan denge (ölçülülük) anlayışına dayanır. “Yatuk kişi” yalnızca üretken olmayan bireyi değil; toplumsal faydadan uzak kişiliği de temsil ederken, “edgü kişi” hem çalışkan hem yardımsever bir tipolojiyi yansıtır. Bu temadaki kelimeler, Beş Faktör Kişilik Modeli’nin sorumluluk (conscientiousness) ve dışadönüklük (extraversion) boyutlarıyla örtüşmektedir:

“İşçi” ve “köni sözlü” yüksek sorumluluk düzeyini,

“Yürekliğ er” dışadönüklüğü, cesareti ve toplumsal katılımı ifade eder.

Bu bulgular, Kaşgarlı Mahmud’un insanı yalnızca bireysel özellikleriyle değil; toplum içindeki işlevi bakımından da tanımladığını göstermektedir.

Tablo 1: Divânü Lûgati’t-Türk’tte İnsan Tipolojisini
Yansıtan Sözcüklerin Karşılaştırmalı Analizi

Kelimeler	Besim Atalay	B. Ercilasun ve Z. Akkoyunlu	S. Erdi ve S. T. Yurtsever
Açı	Yaşlı kadın, hanım nine (Atalay, 1998a: 87)	Kocakarı (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 42)	Yaşlı kadın, hanım nine (Erdi&Yurtsever, 2005:129)
Açuk-kapuğluğ	Koçak, huyu güzel (Atalay,1998a: 147)		
Açukluğ	Yüz açıklığı: Yüz gülümseyişi (Atalay, 1998a: 150)	Yüz açıklığı (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 77)	Yüzdeki samimiyet (Erdi & Yurtsever, 2005:131)
Açukluğ kişi		Yumuşak huylu, rahat insan (Ercilasun & Akkoyunlu 2020: 76)	Cömert iyi huylu kişi (Erdi & Yurtsever, 2005: 131)

Adguk	Kim olduğu belli olamayan adam, sığıntı adam (Atalay, 1998a: 99)	Agduk: araya katılan, fakat kim olduğu bilinmeyen kişi (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 49) Adguk: Değiştirilmiş Kamufle edilmiş (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 42)	Agdug: Bir yabancı, kimliği bilinmeyen kişi (Erdi & Yurtsever, 2005: 134)
Adrı butluğ	Bacakları açık olan (Atalay, 1998a:126)	Bacakları açık olan (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 63)	Baldırlarının arası açık olan kimse; paytak (Erdi & Yurtsever, 2005: 134)
Ağan (Ağan Er)	Genizden laf söyleyen insan, genzek (Atalay, 1998a:77)	Genizden konuşan adam, (hım hım) (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 36)	Ağner: Genizden konuşan kimse (Erdi & Yurtsever, 2005: 134)
Ağırlığ kişi	Ağırlanan kişi (Atalay, 1998a:52)	Ağırlığ: Kavmin içinde veya beyin yanında itibarlı olan kişi (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 25)	Ağırlığ er: Herkesin sayđı gösterdiği adam (Erdi & Yurtsever, 2005: 135)
Agna	Kekemeleşmek, dili tutulmak (Atalay, 1998a:258)	Kekeme olmak, dili tutulmak (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 544)	Burundan konuşmak (Erdi & Yurtsever, 2005: 136)
Ajmuk-Taz	Başi şapla sıvanmış gibi kel (Atalay, 1998a: 99) Taz ajmuk: (Atalay, 1998a: 26)	Kel (insan)Teke sakal (Köse) (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 62)	Ajmug taz: Başi şapla sıvanmış kel denir (Erdi & Yurtsever, 2005: 137)
Akı	Eli açık, cömert. (Atalay, 1998a:90)	Cömert (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 43)	Aqı: Eli açık (Erdi & Yurtsever, 2005: 137)
Ala	Ala tenli, alaca tenli bir kişi ki çeşit deri hastalığından vücudunda alacalar olur (Atalay, 1998a:81)		Beyaz tenli kimse / Hastalıklı görünen kimse (Erdi & Yurtsever, 2005: 138)
Alçak	Yumuşak huylu, ince kişi uslu (Atalay, 1998a: 44)	Yumuşak huylu, zarif (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 49)	Alçaq: Yumuşak huylu, uslu (Erdi & Yurtsever, 2005: 138)
Alınlığ Alın-lığ er	Alını geniş / Geni ve yüksek alınlı adam (Atalay, 1998a:148)	Alınlığ: Alını geniş olan (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 85)	Alınlığ er: Geniş alınlı adam. (Erdi & Yurtsever, 2005: 139)
Alp	Yiğit, kahraman, bahadır. (Atalay, 1998a: 41)	Kahraman, yiğit, şeçaatli (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 43)	Yiğit, kahraman, bahadır. (Erdi & Yurtsever, 2005: 139)

Aluk	Kel, daz ve Kaba, haşin (Atalay, 1998a: 67)	Güçlü dayanıklı (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 32)	
Alpagut	Tek başına düşmana saldıran, hiçbir şekilde yakalanmayan yiğit (Atalay, 1998a: 144)	Yiğit, savaşçı (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 83)	Tek başına düşmana saldıran, hiçbir şekilde yakalanmayan yiğit
Alp Tigin	Yiğit Köle (Atalay, 1998a: 413) Kutlug tigin: Uğurlu köle (Atalay, 1998a: 41)	Dayanıklı köle (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 208)	
Altun özök		Özü som altın gibi temiz (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 48)	
Amrak Köngül	Arı gönül, sıcak gönül (Atalay, 1998a: 101)	Temiz ve sıcak (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 63)	Amraq köngül: Arıgönül, sıcak yürek (Erdi & Yurtsever, 2005: 141)
Amul	Sakin, rahat, yavaş yavaş, seğnik, kımıldamayan, yumuşak huylu adam (Atalay, 1998a: 74)	Sakin, huzurlu, yumuşak huylu (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 49)	Yumuşak huylu (halim) (Erdi & Yurtsever, 2005: 142)
Anaç	Küçükken büyük bir anlayış gösteren kız, anacık (Atalay, 1998a: 52)	Anne gibi akıllıca davranan küçük kız (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 38)	Halkın annesiymiş "ümmül-qavm" gibi bilgece davranan küçük kız çocuğu. Bu ad bir sevgi göstergesi olarak verilir, (Erdi & Yurtsever, 2005: 142)
Arkuk kişi	Dik kafalı kimse (Atalay, 1998a: 10)	İnatçı (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 67)	Arquq: Dik kafalı kimse (Erdi & Yurtsever, 2005: 151)
Asırtgu er		Asırtguk: zeki ve akıllanmış kişi (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 635)	Zeki adam (Erdi & Yurtsever, 2005: 154)
Ataç	Büyüklik gösteren çocuk (Atalay, 1998a: 52)	Kavmin babasıymış gibi kendini yaşlı gösteren çocuk (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 43)	Büyük bir adammış gibi davranan küçük çocuğa ataç oğul denir, (Erdi & Yurtsever, 2005: 157)
Awıçga	Kocamış kişi, ihtiyar adam (Atalay, 1998a: 143)	İhtiyar (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 83)	İhtiyar adam (Erdi & Yurtsever, 2005: 159)
Axsak	Ağsak: Aksak, Topal	Aksak (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 72) Axsak buxsak: Topal ve çolak (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 234)	Axsag: Topal; aksak (Erdi & Yurtsever, 2005: 161)

Axsuñg	Gürültü, patırtı çıkaran, kavga eden sarhoş ada (axsum) (Atalay, 1998a:116)	Axsuñ: Sarhoşken kavga eden (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 71)	Axsung er: gürültü patırtı çıkaran, kavga eden adam. (Erdi & Yurtsever, 2005: 161)
Aybanğ er	Kel Adam (Atalay, 1998a: 116)	Aybañ: Kel adam (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 71)	Aypang er: Kel adam (Erdi & Yurtsever, 2005: 163)
Ayıtgan	Soran, o kişi daima söz sorandır (Atalay, 1999b:52)	Devamlı söz söyleyen (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 467)	Çok fazla soru soran bir adamdır (Erdi & Yurtsever, 2005: 162)
Azuk	Yolunu kaybeden, nereye gittiği nereden geldiği belli olmayan (Atalay, 1998a: 66)	Yoldan çıkmış, başıboş (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 45)	Azuq: Kaçan, yoldan çıkan (Erdi & Yurtsever, 2005: 164)
Azuk Munk	Kaçan, yoldan sapan, azan (Atalay, 1998a: 66)	Azuk: Kaçan ve yoldan sapan (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 45)	
Bagırlıg	Kimseye boyun eğmeyen adam (Atalay, 1998a: 494)	Bagırlıg: başkasına boyun eğmeyen (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 181)	Bagır: Kimseye boyun eğmeyen kimse (Erdi & Yurtsever, 2005: 166)
Bagırsaq	Merhametli, gönül alıcı (Atalay, 1998a: 502)	Bagırsaq: merhametli ve cömert (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 251)	Şefkatli, iyi kalpli kişi (Erdi & Yurtsever, 2005: 167)
Bakışgan	Herkese göz ucu ile bakan (Atalay, 1998a: 519)	Göz uçlarıyla, devamlı bakma adeti olan (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 259)	
Basınçak	Zayıf görülen adam, önem verilmeyen kişi (Atalay, 1998a: 501)	Zayıf, ezik adam (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 250)	Basınçak er: Baskı altındaki, eziyet edilen adam (Erdi & Yurtsever, 2005: 174)
Baturgan		Daima gizlenme âdeti olan (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 257)	Bu kişi ol söz baturgân: Bu sır (söz ve benzerlerini) saklayabilen bir adamdır, (Erdi & Yurtsever, 2005: 178)
Beçel	Sünnet edilmiş kadın, hadım edilmiş erkek (Atalay, 1998a: 392)	Bızırı geniş kadın, hadım edilmiş erkek (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 170)	
Bedüklıg	Kimseye boyun eğmeyen (Atalay, 1998a: 360)	Bedük: büyük yüce Bedük bağırılık: (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 257)	Bagır: kimseye boyun eğmeyen kimseye bedük bağır denir (Erdi & Yurtsever, 2005: 166)

Belingçi kişi	Çok korkak, çok türk (Atalay, 1999b: 371)		
Bilge	Bilge, hâkim, akıllı, bilgin (Atalay, 1998a: 11)	Akıllı, âlim, bilge, hâkim (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 9)	Bilge, bilgili, zeki bey (Erdi & Yurtsever, 2005: 188)
Bilgiliğ	Bilgiliğ kişi: Bilgin adam (Atalay, 1998a: 510)	Âlim, akıllı, bilge, hâkim (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 254)	Bilgili, zeki, bilge kişi. (Erdi & Yurtsever, 2005: 198)
Boxsat		Birini bir işte kibirli olmaya zorlamak (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 596)	
Boyna	Kurulmak, gururlanmak, Mağrur olmak, dik başlı olmak (Atalay, 1998a: 226)	Kibirlenmek (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 596)	Topal ve çolak olan bir kimse
Boxsaq			Boxsaq. "Topal ve çolak olan bir kimse"ye axsaq boşsaq denir. (Erdi & Yurtsever, 2005: 198)
Böng	İri yarı, yoğun, obur (Atalay, 1999b: 554)	Bön kişi: İri, kaba adam (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 491)	İri yarı ve kaba saba adam (Erdi & Yurtsever, 2005: 202)
Burka	Ekşi yüz; kınışık (Atalay, 1998a: 18)	Asık surat (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 7)	Burqurdi: eşler yüzi Kadının yüzü buruşuk ve süzgündü (Erdi & Yurtsever, 2005: 207)
Buşak (Buşgan)	İçi sıkıntılı, mükedder (Atalay, 1998a: 154)		Buşak Sıkıntılı adam (Erdi & Yurtsever, 2005: 209)
Buxsat	Dik başlılık ettirmek (Atalay, ATALAY, 1998b: 335)		
Bügü	Akıllı Kişi (Atalay, ATALAY, 1998b: 428)	Âlim, bilge ve akıllı (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 216)	Bilge kişi (Erdi & Yurtsever, 2005: 212)
Büktel	Orta Boylu, insan hakkında (Atalay, 1998a: 481)	Orta boylu (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 234)	Büktel er: Orta boylu adam (Erdi & Yurtsever, 2005: 2012)
Bükü	Bilgin, akıllı, hâkim (Atalay, 1999B: 228)		

Bürge kişi	Bir yerde durmayan zevzek, taşkın kişi (Atalay, 1998a: 427)	Taşkın ve hafif (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 215)	Noksan akıllı kişi (Erdi & Yurtsever, 2005: 213)
Bütün-çin kişi	Kendine güvenilebilir, doğru dürüst kişi (Atalay, 1998a:398)	Güvenilir (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 119)	Çın bütün kişi: Kendine güvenilir, doğru kimse (Erdi & Yurtsever, 2005: 215)
Çabak Er	Soysuz, mayası bozuk, sütsüz adam (Atalay,1998a: 381)		
Çalang	Geveze, bağırان çalçene (Atalay, 1998a: 371)	Çalan başı: gürültücü ve çok konuşan (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 606)	Geveze, konuşkan kişi (Erdi & Yurtsever, 2005: 218)
Çamguk	Koğucu (Atalay, 1998a: 470)	Çamguk: dedikoducu ve müfteri (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 236)	İftira atan adam
Çanaç	Kekez kimse, (Atalay, 1998a: 358)	Homoseksüel Korkak olaylara karşı acımasız davranışlarda bulunan başarısız gevşek (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 180)	Kadınsı tavırlar gösteren kimse. Ödle, beceriksiz, hantal (Erdi & Yurtsever, 2005: 220)
Çapaq		Çapak er: alçak adam (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 191)	Bir balık türü. Bunlar küçük balıklardır ve Türk göllerinde bulunur. Bunlara benzetilerek çelimsiz, sıksa adamlara çapaq er denir. (Erdi & Yurtsever, 2005: 221)
Çawa	Delikanlılara verilen adlardan (Atalay, 1999b: 225)	Genç adı (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 544)	Genç erkekleri anlatmakta kullanılan ad. (Erdi & Yurtsever, 2005: 225)
Çenggek			Aşağılık adam (Erdi & Yurtsever, 2005: 227)
Çın Kişi	Doğru adam, İnandırılabilir adam Çın bütün kişi: Kendine güvenilebilen, doğru dürüst kişi (Atalay, 1998a: 398)	Çın: doğru güvenilir, doğruluk (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 171)	Çın Kişi: sözüne güvenilir, dürüst adam (Erdi & Yurtsever, 2005: 240)
Çok er	Alçak, aşağılık adam (Atalay, 1999b:130)	Aşağılık kimse (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 500)	Çoq: Alçak, aşağılık adam (Erdi & Yurtsever, 2005: 312)
Çolug		Çoluk: Çolak(Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 191)	Çolak (Erdi & Yurtsever, 2005: 242)

Çotur		Kötü huylu (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 182)	Huysuz, öfkeli kimse (Erdi & Yurtsever, 2005: 242)
Çöküt	Kısa, kısalık, cücelik (Atalay, 1998a: 356)	Kısa kimse (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 311)	Kısa boylu adam (Erdi & Yurtsever, 2005: 232)
Ekeç	Akıllı küçük kız, büyüklük eseri gösteren küçük kız (Atalay, 1999b: 52)	Bütün kavmin kız kardeşi imiş gibi akıllılık gösteren küçük kız (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 38)	Halkın kız kardeşiymiş C'uhütü'l-qavm" gibi bilgece davranan küçük kız çocuğu. Bu ad bir sevgi göstergesi olarak verilir, (Erdi & Yurtsever, 2005: 252)
Ekek-lik	Kadının arsızlığı (Atalay, 1998a: 153)	Ekek: fahişe Ekek işler: fahişe kadın (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 52)	Kadının hafif meşrepliği, utanmazlığı Ekek esler: para karşılığı başkaları ile cinsel ilişkiye giren kimse (Bu örnekte kadın) (Erdi & Yurtsever, 2005: 252)
Endik er	Şaşkın, budala adam (Atalay, 1998a: 106)	Ebleh, aptal (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 65)	Safdil adam (Erdi & Yurtsever, 2005: 258)
Ermegü	Tembel, miskin, eringen (Atalay, 1998a: 70)	Tembel (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 47)	Tembeli miskin (Erdi & Yurtsever, 2005: 263)
Erñgeyü	Altı parmaklı adam, Çok kısa boylu cüce (Atalay, 1998a: 136)	Erñneyü: Altı parmaklı adam- Çok kısa boylu, iki kol boyundaki adam (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 80)	Erñgeyü: Çok kısa boylu adam-boyu neredeyse iki arşın olan adam, Altı parmağı olan (Erdi & Yurtsever, 2005: 263)
Erñgek-luk	Oburluk, aç gözlü (Atalay, 1998a: 471)		
Ersek-İşler	Ortaya düşmüş, azgın kadın, orospu (Atalay, 1998a: 104)	Ersek: Erkek isteyen, orospu Ersek işler: Orospu Kadın (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 64)	Ersek esler: Fahişe (Erdi & Yurtsever, 2005: 263)
Etlig			Şişman kimse (Erdi & Yurtsever, 2005: 252)
Ewze	Koğlamak, müzevirlik etmek (Atalay, 1998a: 275)	Ewze-: Arkadan konuşmak (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 652)	Ewzwedi: iftira etti, kara çaldı (Erdi & Yurtsever, 2005: 274)
Ewek er	Aceleci (Atalay, 1998a: 77)		Tez canlı, aceleci adam (Erdi & Yurtsever, 2005: 273)
Inanç (Inanç beg)	Güvenilen, inanılan, (Atalay, 1998a:133)	Inanç Beg: Güvenilir güvenilir bey (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 79)	Inanç: (Erdi & Yurtsever, 2005: 280)inanç. Güvenilir, emin. Buradan alınarak inanç beg: kendisine itimat edilir bey denir, bkz. inanç (Erdi & Yurtsever, 2005: 290)

İsrım Kişi	Suratsız adam, sıkıntılı adam (Atalay, 1998a:107)	İsrım: Sıkıntı ve kaşları çatık olan (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 66)	ısrım / ısrım kişi: Dişlerini sıkırmış ve (öfkeli bir biçimde)kaşlarını çatmışadam. (Erdi & Yurtsever, 2005: 282)
İsız	Ele avuca sığmayan haşarı çocuk (Atalay, 1998a: 122)		
İssız Kişi / Essiz	Yüzsüz, iyilik bilmeyen adam (Atalay, 1998a: 142)		Essiz: Yüzsüz, arsız, hain, utanmaz adam (Erdi & Yurtsever, 2005: 267)
İş-taf-rak-çı	Kıvrak Çalışkan işçi (Atalay,1998a: 468)		
İrik	Kel (Atalay, 1998a: 71)		
İrig	Erik er: işlerinde becerikli yürekli adam (Atalay, 1998a: 70)		Sadık becerikli adam (Erdi & Yurtsever, 2005: 290)
İnç	Rahat, İçi sakin, yüreği dölek (Atalay, 1999b:437)	Huzurlu ve sakin, rahat (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 50)	
Kakıl-gan So-kul-gan	Daima herkesçe itilen, kakılan (Atalay, 1998b:135)	Horlanıp, itilip kakılan aşağılanan (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 259)	
Kakıt-gan	Daima kızdıran, Can sıkın (Atalay, 1998a: 514)	Devamlı, kızgınlık ve bıkkınlığa sokan kızdıran (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 256)	
Kamğı Yüzlüğ	Çarpık yüzlü (Atalay, 1998a: 426)	Çarpık ağızlı kimse	
Katku kişi	Mizacı sert olan, kimseye boyun eğmeyen kişi (Atalay, 1998a: 427)	Tabiatı sert olan, kimseye itaat etmeyen (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 215)	Qatqı: Mizacı sert olan, kimseye boyun eğmeyen (Erdi & Yurtsever, 2005: 414)
Kanığ	Sevinç (Atalay, 1998a: 376)	İnsandaki iyilik ve cömertlik hasleti (Ercilasun&Akkoyunlu, 2020: 189)	
Kanıt-gan	Her zaman şevke getiren (Atalay, 1998a: 515)	Her zaman mutlu eden (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 215)	

Karagu	Kör (Atalay, 1998a: 446)	Karagu: Kör (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 224)	
Karınlg	Karınlı (Atalay, 1998a: 499)	Büyük karınlı adam (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 219)	Bedük karınlg er: koca göbekli Qarınlg: bedük qarınlg er: Kocagöbekliadam. (Erdi & Yurtsever, 2005: 405)
Karızan	Çok kocamış kişi (Atalay, 1998a: 448)	Çok yaşlanmış ihtiyar (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 225)	
Karnager	Koca göbekli adam (Atalay, 1998a:448)	Büyük karınlı (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 246)	Koca göbekli adam (Erdi & Yurtsever, 2005: 407)
Karnaker	Koca karınlı adam (Atalay, 1998a: 473)	Koca karınlı (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 687)	
Karter	Huysuz adam (Atalay, 1998a: 342)		
Karvı	Yay gibi ince kaşlı adam (Atalay, 1998a: 239)	Karvı kaşlg adam: kavisli kaşlı insan (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 450)	Qarvı: yay gibi ince ve gergin kaşlara sahip kimse
Kek / Keglğ	Kin, Hınç (Atalay, 1998a: 44)	Keklg: Kin sahibi olan (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 407)	Keklg: kek “öç almak, intikam peşinde koşmak”. öçlğ keklğ kişi “öç almak isteyen adam” (Erdi & Yurtsever, 2005: 405)
Kekmek er	Tecrübeli adam (Atalay, 1998a: 479)	Kekmek: İşlerin pişirdiği ve çekilen sıkıntılardan katılaştırdığı adam (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 241)	
Kekmen	Başından geçen sıkıntı ve zahmetlere pişmiş pekleşmiş adam (Atalay, 1998a: 480)	Kekmen: İşlerin pişirdiği ve çekilen sıkıntılardan katılaştırdığı adam (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 241)	
Ketü	Çolak (Atalay, 1999B:219)	Çolak (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 442)	Çolak (Erdi & Yurtsever, 2005: 310)
Ketüt		Yüzü asık olan ihtiyar adam (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 408)	Aksi, huysuz yaşlı adam (Erdi & Yurtsever, 2005: 310)
Kewgek			Kekeme (Erdi & Yurtsever, 2005: 310)
Keyik / Keyik Kişi	Keylik: maymun yapılı insanlar için (Atalay, 1998a:168)	Maymuna benzeyen vahşi insan (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 518)	Vahşi (ilkel) adam (Erdi & Yurtsever, 2005: 312)
Keylik kişi	Maymun yapılı insan (Atalay, 1999b:168)	Şaşkın veya vahşi gibi sağına soluna bakınarak yürüyen maymun	Vahşi adam. Buna benzetilerek bir o yana bir bu yana dönerek deliymiş, ya da yabaniymiş gibi

		gibi vahşi insan (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 522)	hareket (Erdi & Yurtsever, 2005: 312)
Kılınc	Ahlak, minez, huy-Fena huy, kadın naz ve kırışması(Atalay, ATALAY 1998b:156)	Kadının işve ve cilvesi (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 608)	Qılınc: Bir kadının oynaklığı, işvebazlığı (Erdi & Yurtsever, 2005: 423)
Kıngır	Kızgın, hiddetli (Atalay, 1998a:170) Şaşı, yan bakış (Atalay, 1999b:363)		
Kırbas er	Başının saçı dökülerek artık başında saç bitmeyen kimse (Atalay, 1998a: 459)	Saçı dökülüp azalan ve bir daha çoğalmayan adam (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 231)	
Kırık adak		Topal adam (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 192)	
Kırık er		Çolak adam (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 192)	
Kırt kişi	Kötü Huylu ve pinti adam (Atalay1998a: 342)	Kötü huylu, cimri (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 172)	Qırt: Kötü huylu ve pinti kimse (Erdi & Yurtsever, 2005: 427)
Kız kişi	Pinti kişi (Atalay, 1998a: 326)	Cimri insan (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 164)	
Kirtüç	Kimseyi çekemeyen huysuz kişi (Atalay, 1998a: 455)	Kıskanç saldırgan huylu (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 198)	Herkese kin besleyen ve huysuz kişi (Erdi & Yurtsever, 2005: 316)
Korkluk:	Korkak (Atalay, 1999b:417)	Korkluk: Korkan ve korkak adam (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 625)	Qorkluq: korkak adam (Erdi & Yurtsever, 2005: 442)
Korun	Sıklık, pintilik etmek (Atalay, ATALAY, 1998b:155)	Cimri davranarak malı korumak (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 732)	
Kotka er	Alçak gönüllü, yumuşak huylu, mütevazi (Atalay, 1998a: 427)	Mütevazı, alçak gönüllü (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 225)	Qotka er: Alçak gönüllü adam (Erdi & Yurtsever, 2005: 444)
Kotka-lık	Gönül alçaklığı, tevazu(Atalay, 1998a: 427)	Kotkalık: Alçak gönüllük (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 337)	
Körk	Güzellik, Güzel ve gösterişli olan (Atalay, 1998a: 353)	Güzel, güzellik (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 178)	Güzellik (Erdi & Yurtsever, 2005: 325)

Köwez	Kurumlu (Atalay, 1998a: 325)		
Kulunluğ	Büyük karımlı adam (Atalay, 1998a: 500)		
Kurçeren	Dayanıklı ve yiğit adamlar (Atalay, 1999b:287)		
Kurgu	Zevzek kararsız huyu yeğni kişi (Atalay, 1998a: 18)	Hafif ve zevzek adam, çok taşkın kimse (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 13)	Qurgu: Ağır başlı olmayan zevzek adam (Erdi & Yurtsever, 2005: 451)
Kutlu er	Alçak gönüllü yumuşak huyulu kişi (Atalay, 1998a: 427)		
Külüg	Ünlü bir bilgin (Atalay, 1999b:212)	Şöhret sahibi, ünlü (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 538)	Ünlü bir bilgin (Erdi & Yurtsever, 2005: 330)
Kür, Kür-er	Yiğit, sarsılmaz, pek yürekli kabadayı (Atalay, 1998a: 324)	Azimli, yürekli, korkusuz, gururlu olan (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 163)	Soğukkanlı, yürekli, sarsılmaz adam (Erdi & Yurtsever, 2005: 335)
Kündi	Rezil, aşağılık, iğrenç (Atalay, 1998a: 419)		Kündi: Rezil, aşağılık, iğrenç (Erdi & Yurtsever, 2005: 334)
Kürsdi			Kibirli ve yürekli adam (Erdi & Yurtsever, 2005: 336)
Küwez	Gurur, mağrur, gururlu, (Atalay, 1998a: 252)	Kibir, Kibirli (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 131)	Mağrur, kibirli kimse. (Erdi & Yurtsever, 2005: 337)
Kılınç	İç, amel, ahlak, ninez, huy, fena huy, kadın naz ve kırışması		Qılınç: Kişilik özellikleri (Erdi & Yurtsever, 2005: 423)
Kırug	Sakat		Qırug: Sakat adam, Topal ayak (Erdi & Yurtsever, 2005: 428)
Kısın (Kısındı)	Cimrilik etmek	Cimri davranmak (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 715)	Qısındı: adam zenginliğini harcamakta cimriydi (Erdi & Yurtsever, 2005: 428)
Kısır		Kısır kadın (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 183)	Qısır: yavrusu olmayan kadın (Erdi & Yurtsever, 2005: 428)

Kıyık		Sözde durmama, cayma (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 47)	Qıyıq kişi: söztünde durmayan kimse (Erdi & Yurtsever, 2005: 431)
Kutlug Tegin	Kutsanmış köle	Kutlug Tigin: uğurlu köle (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 208)	Qutlıq tegin: Kutsanmış köle (Erdi & Yurtsever, 2005: 546)
Ogla	Genç, yiğit (Atalay, 1998a: 129)	Delikanlı (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 77)	Genç erkek (Erdi & Yurtsever, 2005: 352)
Oglagu	Bolluk içinde büyümüş ya da buna alışmış kimse (Atalay, 1998a: 138)	Bolluk gören ve bolluk içerisinde yetişen kimse (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 215)	Bolluk içinde büyümüş ya da buna alışmış kimse (Erdi & Yurtsever, 2005: 352)
Ogri	Hırsız (Atalay, 1998a: 126)	Hırsız (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 75)	Hırsız (Erdi & Yurtsever, 2005: 352)
Oldrum	Kötürüm, yatalak (Atalay, 1998a: 412)	Yatalak insan (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 622)	Sakatlanmış kimse
Osal		Bir işte gafil olan (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 73)	Savsak, özen göstermeyen kimse (Erdi & Yurtsever, 2005: 362)
Osayuk		Gafil (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 91)	
Ögsüz	Öksüz: şaşkın (Atalay, 1998a: 96)		Ögsüz: şaşkın (Erdi & Yurtsever, 2005: 61)
Ötrük	Ütrük: hileci, dolap çeviren adam (Atalay, 1998a: 42)		Hileci, dolap çeviren (Erdi & Yurtsever, 2005: 381)
Saçgak kişi	Varlığını saçıp savuran, çarçur eden kimse (Atalay, 1998a: 470)	Malını saçan kişi (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 91)	Saçgaq: varlığını saçıp savuran, çarçur eden kişi (Erdi & Yurtsever, 2005: 460)
Sarıçga Er	Gevşek, tembel adam (Atalay, 1998a: 489)	Sarıçga: çekirge (sin altına esre de konmuş) (sarıçga) Buna benzetilerek "atik adam" için de sarıçga er denir (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 245)	Çekirge: Tembel ve uyusuk adam da buna benzetilir (Erdi & Yurtsever, 2005: 460)
Sak	İşte uyanık ve zeyrek olan (Atalay, 1998a: 333)	Uyanık ve kıvrak zekâlı olan (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 168)	
Saran / Saranlık	Hasis, cimri, (Atalay, ATALAY,	Cimri (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 391)	Saranlıq: cimrilik (Erdi & Yurtsever, 2005: 470)

	1998B: 250) Pintilik, cimrilik (Atalay, 1998a: 504)		
Saranla	Pinti saymak, pintilere nispet etmek (Atalay, 1998a: 345)	Cimri saymak, cimriliğe mensup kılmak (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 595)	
Sibiz	Alık, dalgın kimse (Atalay, 1998a: 406)	Sakar ve dalgın kişi (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 205)	Sakar, dalgın kişi (Erdi & Yurtsever, 2005: 494)
Sil	Her yemekten tiksinen, boğazsız insan, (Atalay, 1999b:134)	Az yiyen, her şeyi yemiyen (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 502)	Yemek yemek istemeyen, yiyecekten tiksinen kimse (Erdi & Yurtsever, 2005: 495)
Siliğ	Temiz ince, yakışıklı, tatlı dilli (Atalay, 1999b:390)	Zarif, temiz, yakışıklı ve güzel konuşan (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 196)	Zarif, temiz, yakışıklı, tatlı dilli bir adam (Erdi & Yurtsever, 2005: 496)
Sözengri	Heyecanlı bir şekilde saçma sapan konuşan kimse		Heyecanlı bir şekilde saçma sapan konuşan kimse (Erdi & Yurtsever, 2005: 389)
Sok-er	Aç gözlü adam (Atalay, 1999b:130)	(su.k) su.k er: açgözlü, doymaz adam. (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 401)	
Suk yalngüser	Kendine yardım eden bir kimsesi ve arkadaşı olmayan (Atalay, 1998a: 333)	Yardımcısı, arkadaşı olmayan yalnız adam (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 168)	
Suk-er	Aç gözlü, alçak kimse (Atalay, 1999b:130)	Aç gözlü, doymaz (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 500)	Süq er: Açgözlü kimse (Erdi & Yurtsever, 2005: 509)
Sun kişi	Yumuşak huylu, yüreği selek kişi (Atalay, 1999b:138)	Yumuşak huylu, iyi kalpli ada (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 504)	Uysal ve iyi huylu kimse (Erdi & Yurtsever, 2005: 508)
Sürtük işler	Sürtüstüren, kendisine sürtüstürülen kadın; sevicî kadın (Atalay, 1998a: 477)	Sürtülen ve sürten kadın (lezbiyen?) 240 / 208	Sürtük eşler: Cinsel olarak erkeklere değil de kadınlara ilgi duyan kadın". [lezbiyen - sürtünerek ilişkiye girmekten hareketle) Sürtünen, ovuşturulan herhangi bir şeye de sürtük denir (Erdi & Yurtsever, 2005: 508)
Tafrak	Kıvrak, çalışkan (Atalay, 1998a: 468)		

Takuzmak Er	Etine dolgun, bodur kişi (Atalay, 1998a: 504)	Taguzmak: Tık naz adam (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 252)	
Tal	Tal -bodh-luğ		Uzun boylu ve ince bir adama, esnekliği bakımından dala benzetilerek tâl bölüğü denir; ancak bu ifade daha çok ince ve zarif genç kızları anlatmak için kullanılır, (Erdi & Yurtsever, 2005: 523)
Tal -bodh-luğ	Boyu düzgünce kişi, İnce uzun cariyeler için kullanılır (Atalay, 1999b:156)		
Taşırkan közlüğü	Patlak gözlü, lokma gözlü (Atalay, 1998a: 521)	Taşırkan közlüğü: Patlak gözlü adam (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 260)	
Taylanğ er	İnce, kibar, güzel, boylu poslu, rengi parlak (Atalay, 1999b:3866)	Taylan: zarif, boylu latif, aydınlık renkli, temiz elbiseli adam (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 612)	Zarif ve güzel, çehresi temiz, giysileri şık kimse. Bu sözcük genellikle gençler için kullanılır (Erdi & Yurtsever, 2005: 545x)
Tawrak	Çalışkan (Atalay, 1998a:156) Tafrak işçi: Çalışkan işçi (Atalay 1998a: 468)		Tawraq işçi: çalışkan işçi (Erdi & Yurtsever, 2005: 543)
Tayuk Er	Genç, kibar ve zarif adam (Atalay 1999a: 166)	Genç, zarif ve titiz adam (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 517)	Tayuk er: çalışkan, kibar ve zarif adam (Erdi & Yurtsever, 2005: 460)
Taz	Kel, daz (Atalay, 1998a: 26)	Kel (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 19)	Dazlak: kel (Erdi & Yurtsever, 2005: 545)
Tebiz	Haset eden kimse (Atalay, 1998a: 19)		Tepiz: haset eden kişi (Erdi & Yurtsever, 2005: 552)
Tezig kişi	İşten kaçan kişi (Atalay, 1998a: 387)	İşten kaçan adam (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 194)	Tezqek er: işten ya da benzeri şeylerden kaçan kimse (Erdi & Yurtsever, 2005: 559)
Telü	Deli, çılgın, ahmak (Atalay, 1999b:156)	Ahmak (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 548)	Ahmak (Erdi & Yurtsever, 2005: 549)
Telwe	Deli (Atalay, 1998a: 426)	Deli (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 185)	Deli (Erdi & Yurtsever, 2005: 549)

Teşik	Obur, karnı doyduğu hâlde gözü doymayan kimse (Atalay, 1998a: 387)	Obur, karnı doyduğu hâlde gözü doymayan kimse (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 195)	Obur, karnı doyduğu hâlde gözü doymayan kimse (Erdi & Yurtsever, 2005: 557)
Tetik	Akıllı (Atalay, 1999B:33)		
Teytil	Akıllanmak, zekileşmek (Atalay, ATALAY, 1998b:121)		
Teytik	Akıllı, zeki (tetik) (Atalay, 1999b:33)		
Tezgek Er	İşten, işe benzer şeylerden kaçan,	(İş vb., şeylerden) kaçman (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 410)	İşten ya da benzeri şeylerden kaçan adam, (Erdi & Yurtsever, 2005: 559)
Tıgrak	Yılmaz: yiğit, bahadır (Atalay, 1998a: 468)	Sert adam (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 235)	Tıqrak: Dayanıklı, güçlü adam (Erdi & Yurtsever, 2005: 561)
Tın kişi	Haylaz, işsiz, tembelleşmiş (Atalay, 1999B:138)		Tembelce yatan, bir işle uğraşmayan kimse (Erdi & Yurtsever, 2005: 563)
Tok kişi	Türkler gibi saç başında saç olmayanlara denir (Atalay, 1998a: 332)	Tok er: Türklerin saç şekline benzemeyen, saç şekline sahip adam (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 144)	
To-kuşgan	Savaşmayı seven kavgacı ve öfkeli bir adamdır (Atalay, 1998a: 516)	Tokoşgan: Savaşı adet haline getiren, savaşçıyı ve savaşı körükleyen (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 259)	Toquşgan: Savaşmayı seven, kavgacı ve öfkeli bir adam (Erdi & Yurtsever, 2005: 581)
Tölök	Gönlü sakin kişi (Atalay, 1998a: 387)	Tölek: gönlü rahat ve sakin, aldırışsız (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 195)	Sessiz, rahat, sakin (Erdi & Yurtsever, 2005: 884)
Tulas		Hastalık veya üzüntüden yüzünden solmuş olan (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 168)	Kederli ve gamlı bir yüz (Erdi & Yurtsever, 2005: 590)
Turuşgan	Daima karşı duran (Atalay, 1998a:518)	İnsanlara karşı koyan (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 258)	
Tutuk	Enenmiş, iğdiş edilmiş (Atalay, 1998a: 380)		Tutuq: iğdiş edilmiş, hadım (Erdi & Yurtsever, 2005: 178)
Tüplüg	Asaletli (Atalay, 1999b:40)	Tüplüg eren: (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 494)	Soylu adam (Erdi & Yurtsever, 2005: 605)

Tüyük kişi	İşten güçten kalan, haylaz, düşkün (Atalay, 1998a: 386)	Tembel ve seviyesiz (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 239)	Miskin aylak kimse (Erdi & Yurtsever, 2005: 611)
Tütsük	Kinci (Atalay, 1998a: 476)	Tütsüg kişi: Kindar, düşmanlığı şiddetli olan (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 239)	Tütsüg: Kavgacı, huysuz kimse (Erdi & Yurtsever, 2005: 611)
Tüzün	Yumuşak huylu adam (Atalay, 1998a: 222)	Yumuşak huylu (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 118)	Yumuşak huylu (Erdi & Yurtsever, 2005: 612)
Ukuşluğ	Anlayışlı (Atalay, 1998a: 62)	Çok akıllı, kıvrak zekalı (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 42)	
Utun	Değersiz, alçak, küstah (Atalay, 1998a: 131)	Cüretkâr, alçak ve sefih (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 63)	
Uwutluğ	Utanan, utangaç (Atalay, 1998a: 146)	Çok utangaç, namuslu adam (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 84)	Uwutluq: Utangaç kimse (Erdi & Yurtsever, 2005: 629)
Uyadslık	Utanan, utangaç (Atalay, 1998a: 160)	Utanca, boğulmuş olan (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 81)	Uyadslıq: Utancın hâkim olduğu kimse (Erdi & Yurtsever, 2005: 629)
Ütrük	Hileci ütücü adam (Atalay, 1998a:101)		
Üz Kişi	Sağır Adam (Atalay, 1998a: 45)		Üz: Sağır adam (Erdi & Yurtsever, 2005: 642)
Uz kişi	Eli uz, eli işe yaraşıklı, udumlu kişi (Atalay, 1998a: 46)		Zanaatında mahir (eli uz) olan kişi (Erdi & Yurtsever, 2005: 630)
Yakı yuku er	Alçak gönüllü ve yaltaklanıcı adam (Atalay, 1999b:5)	Kendini aşağı görüp yaltaklanan (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 358)	
Yalaçı	İnsanı her şeyde çarçabuk suçlu gibi gören, itham eden (Atalay, 1999b:35)	Herkesi, her konuda itham eden (adam) (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 459)	Yalaçı er: Birini bir şey nedeniyle suçlama konusunda aceleci davranan adam (Erdi & Yurtsever, 2005: 651)
Yalgan	Yalan (Atalay, 1999b:37)	Yalancı (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 460)	Yalgan kişi: yalancı kişi (Erdi & Yurtsever, 2005: 652)

Yalgu	Ahmak beyinsiz adam (Atalay, 1999b:33)	Rezil, alçak (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 458)	
Yandık	Soysuz (Atalay, 1999b:44)	Soysuz (At vd) (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 463)	
Yağıl-gan	Her zaman yanı-lan, unutan (Atalay, 1999b:388)	Yañıl-gan: Unutan, hata yapan (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 613)	
Yağşak	Yaşak, geveze (Atalay, 1999b:384)	Yañşak: Geveze hezeyan şeklinde çok konuşan (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 235)	
Yaram-sın	Dalkavukluk etmek (Atalay, ATALAY, 1998b: 263)	Yaltaklanmak (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 953)	
Yatuk Kişi	Tembel kimse (Atalay, 1999b:14)	Tembel (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 354)	Tembel kimse (Erdi & Yurtsever, 2005: 675)
Yayığ	Huyu dönek (Atalay, 1999b:23)	Yayığ / Yayığı: kararsız huyu, bir ona bir buna dönen (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 454)	Kararsız dönek, bir ona bir buna meyleden adam (Erdi & Yurtsever, 2005: 677)
Yayılgan	Bir kararda durmayan, bir işte sebat etmeyen (Atalay, 1999B:55)	Kararsız ve sebatlı insan (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 468)	Kararsız, bir işte sebat etmeyen kimse (Erdi & Yurtsever, 2005: 677)
Yavaş kişi	Yumuşak huylu, mülayim kimse (Atalay, 1999B:10)	Yumuşak huylu insan, (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 449)	Yumuşak huylu, mülayim kimse. Benzer bir şekilde uysal ya da evcil bir hayvana da yavaş denir (Erdi & Yurtsever, 2005: 675)
Yitiğ		Zor işlerde keskin becerikli insan (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 193)	Yitiğ er: akıllı, keskin zekâlı adam (Erdi & Yurtsever, 2005: 697)
Yorut-gan	Osurgan adam (Atalay, 1999b:52)	Devamlı osuran (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 89)	Bu adam çok osurur (Erdi & Yurtsever, 2005: 363)
Yudhut	Hayırsız kendine hayrı olamayan; bir nevi küfür (Atalay, 1998a: 8)	Yudut: İçinde hayır bulunmayan (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 447)	
Yumuz er	Etili, tıknaz adam (Atalay, 1999b:10)	Etili şişman adam (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 448)	Yumuz: (yumuz) Tombul, semiz adam (Erdi & Yurtsever, 2005: 710)
Yügrük-bilge	Bilgin, akıllı, erdemli udumlu kişi (Atalay, 1999b:45)	Yürekliğ: Kalbi sebat içinde kahraman (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 452)	

Yürek- lig er	Yüreği pek, yiğit, cesur (Atalay, 1999b:18)	İnsanlarda sebatlı, cesur ve yü- rekli olan (Ercilasun & Akko- yunlu, 2020: 370)	
--------------------------	---	--	--

Bulguların Genel Değerlendirmesi

Elde edilen bulgular, Divanü Lûgat-it Türk'ün yalnızca tarihî bir sözlük değil; aynı zamanda Türk insanının erken dönem psikolojik portresini yansıtan bir metin olduğunu göstermektedir. Kaşgarlı Mahmud, dili kullanarak insanın bedensel, ruhsal ve toplumsal yönlerini bütüncül biçimde ele almış; böylece Türk kültüründe kişiliğin dilsel izdüşümünü kayda geçirmiştir. Bu sonuç, dilin kültür ve psikolojiyle olan güçlü bağını doğrulamaktadır. Sapir–Whorf hipotezinde ileri sürüldüğü üzere, bir toplumun dili o toplumun düşünme biçimini biçimlendirir (Whorf, 1956). Kaşgarlı Mahmud'un kelime seçimleri de bu görüşü destekler niteliktedir: dil, Türk insanının duygusal derinliğini, değer sistemini ve toplumsal ideallerini yansıtan bir aynadır. Sonuç olarak, Divanü Lûgat-it Türk, modern psikolojideki kişilik kuramlarına erken bir tarihsel temel sağlayan; dil, kültür ve insan etkileşiminin klasik bir örneği olarak değerlendirilebilir.

Sonuç

Bu araştırma, Kaşgarlı Mahmud'un Divânü Lûgati't-Türk adlı eserinde insanı yalnızca dilsel bir varlık olarak değil; bedensel, psikolojik, ahlaki ve toplumsal boyutlarıyla bütüncül bir biçimde ele aldığını ortaya koymuştur. Üç farklı Türkçe çeviri üzerinden çözümlenen 211 kelime, 11. yüzyıl Türk toplumunda insan anlayışının tek boyutlu bir fiziksel tanımlamayla sınırlı kalmadığını; karakter, mizaç, değerler sistemi ve davranış örüntülerini kapsayan çok katmanlı bir yapı sergilediğini göstermektedir. Kaşgarlı Mahmud'un kelime seçimleri, dilin yalnızca bir iletişim aracı değil; aynı zamanda kültürel hafızayı, toplumsal normları ve bireyin psikolojik dünyasını yansıtan temel bir yapı taşı olduğunu somut biçimde ortaya koymaktadır.

Bedensel niteliklere ilişkin sözcükler, fiziksel görünümün çoğu zaman ahlaki ve karakterolojik anlamlarla birlikte değerlendirildiğini göstermektedir. “Ak yüzlü”, “alınlık”, “büktel er” gibi ifadelerde beden, yalnızca biyolojik bir unsur değil; dürüstlük, olgunluk ve güvenilirlik gibi toplumsal değerlerin göstergesi hâline gelmektedir. Bu durum, erken Türk kültüründe beden ile ruh

arasında kurulan güçlü ilişkinin dilsel yansımalarına işaret etmektedir.

Mizaca ilişkin sıfatlar, Divânü Lûgati't-Türk'te insan tipolojisinin en belirgin ve ayrıntılı boyutunu oluşturmaktadır. "Tüzün" (yumuşak huylu), "büğü" (bilge) ve "kotkı er" (alçakgönüllü) gibi sözcükler, bireyin içsel eğilimlerini ve duygusal dengesini yansıtırken; "yaramsın" (yaltakçı) ve "küwez" (kibirli) gibi nitelikler, toplumsal uyumu bozan kişilik özelliklerini görünür kılmaktadır. Bu sözcüklerin, modern kişilik psikolojisinde tanımlanan uyumluluk (agreeableness) ve deneyime açıklık (openness to experience) gibi boyutlarla dikkat çekici biçimde örtüşmesi, dilin bireyin psikolojik yapısını yansıtan bir aynaya dönüştüğünü göstermektedir.

Ahlaki özellikleri ifade eden kelimeler, Kaşgarlı Mahmud'un insan anlayışında etik değerlerin merkezi bir yer tuttuğunu ortaya koymaktadır. "Bütüncün kişi", "arığ", "edgü kişi" gibi kavramlar, güvenilirlik, doğruluk ve toplumsal sorumluluk gibi erdemleri temsil ederken; "saran" ve "kırt kişi" gibi ifadeler, olumsuz ahlaki tutumları dilsel düzeyde işaretlemektedir. Bu durum, Divânü Lûgati't-Türk'ün yalnızca betimleyici değil; aynı zamanda normatif bir metin olarak da değerlendirilebileceğini göstermektedir. Ahlak, bireysel bir tercih olmaktan ziyade, toplumun ortak değerler sistemi içinde anlam kazanan bir unsur olarak sunulmaktadır.

Davranış biçimlerine ilişkin sözcükler ise bireyin toplum içindeki işlevsel rolünü ve sosyal konumunu tanımlamaktadır. "İşçi", "tawraq işçi" gibi çalışkanlığı yücelten ifadelerle; "yatuk", "tüşük kişi" gibi tembelliği ve atıllığı betimleyen sözcükler, erken dönem Türk toplumunun ideal insan tipine dair beklentilerini açık biçimde yansıtmaktadır. Bu davranışsal kategoriler, insanın yalnızca bireysel özellikleriyle değil, topluma sağladığı katkı üzerinden de değerlendirildiğini göstermektedir.

Sonuç olarak Divânü Lûgati't-Türk, insanı bedeni, mizacı, ahlakı ve davranışlarıyla bir bütün olarak ele alan erken dönem bir insan tipolojisi sunmaktadır. Kaşgarlı Mahmud'un dili hem bireyin psikolojik çözümlemesine hem de toplumun etik değer sistemine ışık tutmakta; bu yönüyle eser, Türk kültüründe insanın "bütüncül" bir varlık olarak algılandığını gösteren erken bir antropolojik metin niteliği taşımaktadır. Elde edilen bulgular, Divânü Lûgati't-

Türk'ün yalnızca tarihî dilbilim açısından değil; modern psikoloji, kültürel antropoloji, folklor ve tiyatro gibi disiplinler açısından da verimli bir araştırma alanı sunduğunu ortaya koymaktadır. Eserin tarihsel bağlamda yeniden okunması, Türk kültüründe “insan” kavramının dönüşümünü anlamaya yönelik yeni ve disiplinler arası çalışmalara güçlü bir zemin hazırlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Akkoyunlu, Z. (2009). Kitâbu Dîvânü Lugâti't-Türk'te bazı meseleler. Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, (1-2), 53-58.
- Atalay, B. (1998a). Divanü Lûgat-it Türk tercümesi (Cilt 1). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atalay, B. (1998b). Divanü Lûgat-it Türk tercümesi (Cilt 2). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atalay, B. (1999a). Divanü Lûgat-it Türk tercümesi (Cilt 3). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atalay, B. (1999b). Divanü Lûgat-it Türk dizini-endeks (Cilt 4). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çeliköz, N., & Şeker, N. (2016). Sır sıfatlara dayalı kişilik testi (SDKT): Geçerlik-güvenirlik çalışması. Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, 2(2), 118-131.
- Dankoff, R., & Kelly, J. (1982). Mahmud al-Kashgari: Compendium of the Turkic dialects (Dîwân Lugât at-Turk) (Vol. 1-3). Harvard University Press.
- Ercilasun, B., & Akkoyunlu, Z. (2020). Kaşgarlı Mahmud Divanu Lûgat'it Türk. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdi, S., & Yurtsever, S.T. (2005). Divânü Lûgati't-Türk. Kabalcı Yayınevi.
- Goldberg, L. R. (1990). An alternative “description of personality”: The Big-Five factor structure. Journal of Personality and Social Psychology, 59(6), 1216-1229. <https://doi.org/10.1037/0022->

Extended Abstract

Method

The study is based on the qualitative content analysis method. The data source consists of three different Turkish translations of Divan Lughat al-Turk:

- Besim Atalay (1939-1941),
Bican Ercilasun and Ziyat Akkoyunlu (2020),
Seçkin Erdi and Serap Tuğba Yurteser (2005).

These translations were systematically examined, and 211 words representing the physical, temperamental, moral, and behavioral qualities of human beings were identified. The words were classified into four thematic categories:

- Physical features,
- Temperament and character traits,
- Moral and value-based attributes,
- Behavior and social roles.

The identified words were compared across the three translations in terms of semantic differences, morphological variations, and cultural connotations. For psychological classification, the Big Five Personality Model (openness, conscientiousness, extraversion, agreeableness, and emotional stability) was used as a framework. The objective was not to determine word frequency but to explore their semantic depth and cultural meanings.

Findings

The analysis revealed that Kaşgarlı Mahmud portrayed human beings not only through physical features but also through spiritual, moral, and social dimensions. Physical descriptions were found to carry ethical meanings beyond mere appearance. For instance, the expression “ak yüzlü” (literally “white-faced,” meaning honest or pure-hearted) reflects a worldview where physical purity symbolizes moral virtue. Similarly, “yürekliğ er” (brave man) denotes both physical and moral courage. Temperament and character words illustrate individual psychological tendencies and forms of social harmony. Terms such as “tüzün” (gentle), “bügü” (wise), and “kotkı er” (humble person) correspond to the modern personality traits of agreeableness and openness. Moral qualities reveal the ethical system of the society through language. Words such as “erlig” (honest), “arığ” (pure, clean), and “bütün-çin kişi” (trustworthy person) show that morality was viewed as a collective rather than an individual virtue.

Behavioral and social role expressions shed light on the individual’s function within society. Terms like “işçi” (diligent worker), “yatuk kişi” (lazy person), and “köni sözlü” (truthful speaker) indicate that industriousness, honesty, and moderation were considered ideal behavioral traits in early Turkish culture. These findings suggest that Kaşgarlı Mahmud used language not merely as a linguistic tool but as a means to construct a psychological typology of human beings. Thus, *Divân Lughât al-Turk* can be viewed as not only a linguistic resource but also a psychological and cultural document that reflects the Turkish perception of human nature in the 11th century.

Conclusion

The results indicate that *Dīwān Lughāt al-Turk* represents a holistic understanding of the human being within Turkish culture. The vocabulary in the work demonstrates that the 11th-century Turkic worldview conceptualized the individual as both a physical and spiritual entity. Kaşgarlı Mahmud used language as a mirror of the human soul, expressing inner worlds, social roles, and ethical values through linguistic signs. Language, in this context, functions not merely as a means of communication but as a repository of psychological and cultural memory. The findings show that personality was associated with behavioral and emotional dimensions even in early Turkish society. Therefore, *Dīwān Lughāt al-Turk* serves as a foundational source for studies in modern personality psychology, cultural anthropology, and folklore, offering a historical basis for the interdisciplinary exploration of the relationship between language, culture, and psychology.

Genişletilmiş Özet

Amaç

Bu araştırmanın amacı, Kaşgarlı Mahmud'un 11. yüzyılda kaleme aldığı *Divanü Lûgat-it Türk* adlı eserinde insanın fiziksel, psikolojik ve ahlaki özelliklerini betimleyen kelimeleri inceleyerek, bu kelimelerin dilbilimsel ve psikolojik değerlerini ortaya koymaktır. Çalışma, insan tasvirlerinin yalnızca fiziksel görünüme ilişkin ifadelerden ibaret olmadığını; aynı zamanda Türk toplumunun insan anlayışını, değer sistemini ve psikolojik eğilimlerini yansıttığını göstermeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda, tarihî Türkçe söz varlığının modern kişilik psikolojisi ve kültürel dilbilim kavramlarıyla kesiştiği noktalar tespit edilmiştir. Araştırma, dilin kültürel ve psikolojik bir gösterge olarak nasıl işlev gördüğünü ortaya koyarak, Türk düşünce tarihinde insanın çok boyutlu tasvirini anlamaya katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Yöntem

Araştırma, nitel içerik analizi yöntemine dayanmaktadır. Veri kaynağını *Divanü Lûgat-it Türk*'ün üç farklı Türkçe çevirisi oluşturmuştur:

Besim Atalay (1939–1941),

Bican Ercilasun – Ziyat Akkoyunlu (2005),

Erdi Erdi – Serap Tuğba Yurteser (2017).

Bu çeviriler sistematik biçimde taranarak insanın bedensel, mizaca dayalı, ahlaki ve davranışsal niteliklerini ifade eden 211 kelime belirlenmiştir. Elde edilen kelimeler dört tematik grupta sınıflandırılmıştır:

Bedensel özellikler,

Mizaç ve karakter nitelikleri,
Ahlaki ve değer temelli özellikler,
Davranış ve sosyal roller.

Kelimeler, üç çeviri arasındaki anlam farklılıkları, biçimsel varyasyonlar ve kültürel çağrışımlar açısından karşılaştırılmıştır. Psikolojik sınıflandırma sürecinde Beş Faktör Kişilik Modeli (Big Five) esas alınmış; her kelimenin açıklık, sorumluluk, dışadönüklük, uyumluluk ve duygusal denge boyutlarıyla ilişkisi incelenmiştir. Araştırmanın amacı, bu kavramların sıklığını değil, anlamsal derinliklerini ve kültürel bağlamlarını ortaya koymaktır.

Bulgular

Analiz sonucunda Kaşgarlı Mahmud'un insanı yalnızca fiziksel nitelikleriyle değil, ruhsal, ahlaki ve toplumsal yönleriyle de ele aldığı saptanmıştır.

Bedensel betimlemeler, görünüşün ötesinde etik anlamlar taşımaktadır. Örneğin "ak yüzlü" (dürüst, temiz kalpli) ifadesi, beden ahlakla bütünleştiği bir düşünce biçimini yansıtır. "Yürekliğ er" (cesur kişi) sözcüğü ise hem fiziksel hem moral cesareti temsil eder.

Mizaç ve karakter nitelikleri, bireyin psikolojik eğilimlerini ve toplumsal uyum biçimlerini tanımlar. "Tüzün"(yumuşak huylu), "büğü" (bilge)ve "kotkı er"(mütevazı) kelimeleri, modern psikolojideki uyumluluk ve açıklık boyutlarıyla örtüşmektedir.

Ahlaki nitelikler, toplumsal değer sistemini dil üzerinden görünür kılar. "Erlig" (dürüst), "arığ" (saf, temiz) ve "bütün-çin kişi" (güvenilir) gibi sözcükler, ahlakın bireysel değil, kolektif bir erdem olarak algılandığını göstermektedir.

Davranış ve sosyal roller, bireyin toplum içindeki işlevine ışık tutar. "İşçi" (çalışkan), "yatuk kişi" (tembel) ve "köni sözlü" (doğru sözlü) ifadeleri, erken Türk kültüründe çalışkanlık, dürüstlük ve ölçülülüğün ideal davranış biçimleri olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu bulgular, Kaşgarlı Mahmud'un dili yalnızca bir sözlük malzemesi olarak değil, insanın psikolojik ve toplumsal portresini kuran bir araç olarak kullandığını göstermektedir. Eser, insanı bedensel özelliklerinden ahlaki değerlere uzanan geniş bir yelpazede ele alarak, Türk kültüründe erken dönem bir psikolojik tipoloji oluşturmuştur.

Sonuç

Araştırmanın sonuçları, Divânü Lûgat-it Türk'ün Türk kültüründe bütüncül bir insan anlayışını temsil ettiğini ortaya koymaktadır. Eserdeki kelimeler, 11. yüzyıl Türk

toplumunun bireyi hem bedensel hem ruhsal bir varlık olarak kavramsallaştırdığını kanıtlamaktadır. Kaşgarlı Mahmud, dili insanın aynası olarak kullanmış; bireyin iç dünyasını, toplumsal rollerini ve etik değerlerini dilsel göstergelerle somutlaştırmıştır. Dil, bu bağlamda yalnızca bir iletişim aracı değil; aynı zamanda psikolojik ve kültürel hafızanın taşıyıcısıdır. Çalışmanın bulguları, Türk toplumunun erken dönemlerinden ken dönemlerinden itibaren kişiliği davranışsal ve duygusal yönleriyle ilişkilendirdiğini göstermektedir. Bu nedenle Divanü Lûgat-it Türk, yalnızca dilbilimsel değil, aynı zamanda psikolojik, antropolojik ve kültürel bir belge niteliği taşımaktadır. Dil-kültür-psikoloji ekseninde yapılan bu çözümleme, modern kişilik psikolojisi ve halkbilimi alanlarında gelecekteki çalışmalara tarihsel bir temel sunmaktadır.

Etik Komite Onayı: Bu araştırma için kurumdan (tarih-sayı no) etik izin alınmıştır. (veya) Bu araştırma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Yazarlar; bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için eşit düzeyde katkı sağlamışlardır. (veya) Yazarlar; bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için 1. Yazar %..., 2. %... ve 3. Yazar %... oranında katkı sağlamışlardır. (veya) Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması tek yazar tarafından yürütülmüştür.

Çıkar Çatışması: Yazar(lar); bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Finansal Destek: Yazar(lar); bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır. (veya) Yazar(lar); bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması içinFonu (Proje No.....) tarafından desteklenmiştir.

Yapay Zekâ Kullanımı Bildirimi: Yazar (lar); bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir yapay zekâ aracından faydalanmamıştır. (veya) Yazar (lar), bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için.....yapay zekâ araç/araçlarından faydalanmıştır.

Sözcük Sayısı: Makaledeki sözcük sayısı 9000'i geçmemelidir.

Teşekkür: